

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलाश
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
संक्षिप्त आदेश

०७०-WO-०४७६

मुद्दा:- प्रतिषेध, परमादेश, उत्प्रेषण समेत ।

दलित जनजाति पार्टीको अध्यक्ष सिरहा जिल्ला रामनगर मिर्चैया गा.वि.स.वडा नं. ५
बस्ने विश्वेन्द्र पासवाननिवेदक

विरुद्ध

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबारविपक्षी

निवेदकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरु सुरेन्द्रकुमार महतो, डा. चन्द्रकान्त ज्ञवाली, पंकजकुमार कर्ण, सुनिल रञ्जन सिंह र दिपेन्द्र भ्ना तथा विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट विद्वान सह-न्यायाधिवक्ता संजिवराज रेग्मीले गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

यसमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ ले संविधान सभाको गठनको व्यवस्था गरेको छ । उक्त धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (क) बमोजिम २४० जना, खण्ड(ख) बमोजिम ३३५ जना र खण्ड (ग) बमोजिम २६ जना सदस्य रहने व्यवस्था रहेको छ । उक्त खण्ड(ग) बमोजिम मन्त्रिपरिषद्बाट २६ जना सदस्यको मनोनयन गर्दा राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका विशिष्ट व्यक्तित्व र खण्ड (क) र (ख) बमोजिमको

निर्वाचनबाट प्रतिनिधित्व हुन नसकेका आदिवासी जनजाति मध्येबाट गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेकोमा विगत २०६४ सालमा गठित संविधान सभामा उक्त व्यवस्थाको पालना नगरी मनोनयन गर्नु पर्नाको आधारहरु नखुलाई निर्वाचनमा पराजित उम्मेदवार लगायत दलका कार्यकर्ताहरुको मनोनयन गरेको र हाल पनि उक्त व्यवहार दोहोरिने प्रकृतिका कुराहरु सञ्चार माध्यमहरुमा आईरहेको हुँदा आपसमा भागवण्डा गरी आ-आफ्ना राजनीतिक दलका कार्यकर्ताहरुलाई मन्त्रिपरिषद् मार्फत मनोनयन गराउन सक्ने प्रबल सम्भावना छ । साथै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिमको निर्वाचन प्रक्रियामा सहभागी भएका, राजनीतिक दलको सदस्यता लिई दलगत राजनीतिमा सक्रिय व्यक्तिहरुलाई उक्त धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) बमोजिम मनोनयन नगर्नु नगराउनु, राष्ट्रिय जीवनमा योगदान पुऱ्याएका र धारा ६३ को उपधारा ३ को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम निर्वाचित हुन नसकेका आदिवासी जनजातिहरु मध्येबाट मनोनयनका आधारहरु खुलाई मनोनीतगर्नु र त्यस्ता मनोनीतसदस्यहरुको दलभन्दा अलग छुट्टै विशेष पहिचान खुल्ने गरी संविधान सभा तथा व्यवस्थापिका संसदमा बस्ने व्यवस्था मिलाउन प्रतिषेध, परमादेश लगायत उपयुक्त अन्य आदेश जारी गरी पाउँ भन्ने समेतको निवेदन माग दावी र यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाही वा निर्णयबाट निवेदकको के कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी अधिकारको हनन भएको हो सो निवेदनमा उल्लेख छैन । निवेदकले दावी लिएको विषयमा यस कार्यालयको संलग्नता नरहने र यस कार्यालयको सो विषयमा निर्णय गर्ने क्षेत्राधिकार नभएकोले निर्णय गर्ने निकायलाई प्रत्यर्थी कायम नगरी दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन प्रथम दृष्टिमाै खारेज भागी हुँदा खारेज गरी पाउँ भन्ने व्यहोराको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ भएको प्रस्तुत मुद्दामा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) को व्याख्यात्मक प्रश्न निहित रहेको देखिन आयो ।

नेपाली जनताले आफ्नो संविधान आफै बनाउने महान् उद्देश्यले अन्तरिम संविधान, २०६३ को माध्यमद्वारा संविधान सभा गठन गरी सो मार्फत नेपालको संविधान तर्जुमा गर्ने

प्रक्रिया जारी रहेको कुरा सर्वविदितै छ । संविधान सभाको लागि हालै सम्पन्न दोस्रो निर्वाचनबाट अन्तरिम संविधानको धारा ६३ बमोजिम मिश्रित निर्वाचन प्रणाली अन्तर्गत उपधारा (३) को खण्ड (क) बमोजिम प्रत्येक निर्वाचन क्षेत्रबाट पहिलो हुने निर्वाचित हुने निर्वाचन प्रणाली तथा खण्ड (ख) बमोजिम समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली अनुसार निर्वाचित भएका सदस्यहरूको अतिरिक्त खण्ड (ग) बमोजिम “राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका विशिष्ट व्यक्तिहरू र खण्ड (क) र (ख) बमोजिमको निर्वाचनबाट प्रतिनिधित्व हुन नसकेका आदिवासी जनजातिहरू मध्येबाट सहमतिका आधारमा मन्त्रपरिषद्बाट मनोनयन हुने २६ जना सदस्यहरू” रहने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ ।

संविधान सभाको संरचना हेर्दा निर्वाचनको माध्यमद्वारा प्रतिस्पर्धात्मक राजनीतिमा संलग्न व्यक्तिहरूको आधिक्य रहने गरी धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (क) र (ख) को व्यवस्था भएको देखिन्छ । उपरोक्त दुवै खण्डहरूले फरक फरक भएपनि निर्वाचन प्रणालीबाट छानिएका राजनैतिक दलका सदस्यहरूलाई नै सम्बोधन गरेको देखिन्छ भने खण्ड (ग) को व्यवस्था निर्वाचन प्रणालीबाट बाहेक खण्ड (ग) मा वर्णित आधारमा मन्त्रपरिषद्ले सहमतिको आधारमा मनोनयन गर्ने प्रणालीको व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

यसरी जनताबाट प्रत्यक्ष निर्वाचित तथा राजनैतिक दलबाट गरिने मनोनयनका अतिरिक्त मन्त्रपरिषद्बाट सहमतिको आधारमा मनोनीत हुने सदस्यहरूद्वारा संविधान सभाको गठन हुने गरी धारा ६३ को तर्जुमा भएको देखिन्छ । यस्तो संरचनाको अभीष्ट के हुन सक्छ भन्ने कुरा प्रस्तुत विवादको सिलसिलामा धारा ६३(३)(ग) को व्याख्या सान्दर्भिक देखिन आउँछ ।

अन्तरिम संविधानको प्रस्तावनामा नै नेपाली जनताले आफ्नो लागि आफैँ संविधान बनाउन पाउने कुराको प्रत्याभूति गर्ने कुरा उल्लेख भएको छ ।

जनताले आफ्नो संविधान आफैँ कसरी बनाउने भन्ने कुराको लागि अन्तरिम संविधानको धारा ६३ को आधार अपनाएको भन्ने बुझिन्छ । उक्त संविधान अन्तर्गत नेपाली जनताले प्रत्यक्ष रूपमा आफैँ छलफल गरी आफैँले संविधान जारी गर्ने वा संविधान सभाले

पारित गरेको संविधान जनमत संग्रह मार्फत अनुमोदन गर्ने प्रक्रियामा भाग लिने गरी व्यवस्था गरेको देखिँदैन । यस संविधान सभाको लागि हुने विभिन्न निर्वाचन प्रणाली अन्तर्गत निर्वाचन गरी निर्वाचित भएकाहरु तथा धारा ६३(३) खण्ड (ग) बमोजिम मनोनीत व्यक्तिहरुबाट बनेको संविधान सभालाई नै नेपाली जनताको तर्फबाट संविधान बनाई जारी गर्ने अभिभारा सुम्पेको देखिन्छ ।

यस्तो गहन अभिभारा वहन गर्नुपर्ने दायित्व बोकेको संविधान सभामा व्यापक जनसहभागिता हुन जरुरी छ । समग्र राष्ट्रको ज्ञान, विवेक, अनुभव र अभिमतको दर्पणको रूपमा संविधान सभाले काम गर्न सकेमानै सर्वस्वीकार्य र दिगो संविधान बनाउन सफल हुने अपेक्षा र आशा गर्न सकिन्छ । संविधान सभा जति बढी प्रतिनिधिमूलक हुन्छ र राष्ट्रको समग्र सरोकार र हितहरु अभिव्यक्त गर्न समर्थ हुन्छ, त्यतिनै बढी जनभावनालाई समेट्न सक्ने स्थिति रहन्छ ।

संविधान सभा एउटा ऐतिहासिक जिम्मेवारी बोकेको वैधानिक संस्था भएकोले यो संस्थासंग नियमित व्यवस्थापिका संसदको भन्दा उच्च स्तरको प्रतिनिधित्व स्तरको अपेक्षा गरिन्छ । संविधान भनेको नियमित विधायन जस्तो नभएर विधि र विधानहरुको पनि श्रोतको संरचना र अख्तियारीको व्यवस्था गर्ने सर्वोच्च आधारभूत कानून भएकोले यस्तो कानूनको महत्व राष्ट्रको हरेक तह र तप्काका व्यक्तिहरुका लागि अनन्तकाल सम्मको लागि रहन्छ । यस्तो कानूनले राष्ट्रकै आत्मा र संवेदनालाई अभिव्यक्त गर्नुपर्ने हुनाले यस्तो कानूनको निर्माण प्रक्रियामा संलग्न हुने संविधान सभा कति व्यापक रूपमा प्रतिनिधीमूलक हुनुपर्छ भन्ने कुरा सहजै बोधगम्य छ ।

यस्तो प्रक्रियामा संविधान सभाको संरचनागत पूर्णताको दृष्टिले हेर्दा धारा ६३(३) (ग) लाई विशेष रूपमा हेर्न जरुरी हुन्छ ।

उक्त धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (क) र (ख) लाई संविधान सभाको प्रतिनिधित्वको मूल धारको रूपमा राखिएकोले सक्रिय रूपमा प्रतिस्पर्धात्मक राजनीतिमा लागेकाहरुको प्रतिनिधित्व सो अन्तर्गत नै हुने स्वयं सिद्ध रूपमा देखिन्छ, र धारा ६३ अन्तर्गत

गठन हुने संविधान सभाको कुल सदस्य संख्या ६०१ मध्ये २६ जना बाहेक सबै सदस्यहरु उपरोक्त बमोजिम सदस्य हुने हुनाले उक्त खण्ड (क) र (ख) मा राजनीतिक प्रतिस्पर्धाको तत्व नै मूल रूपमा आकर्षित भएको देखिन्छ ।

संविधान भनेको राजनैतिक प्रक्रियाबाट बन्ने राष्ट्रको आधारभूत लिखत हो र संविधान सभाको गठन बहुधा राजनैतिक प्रतिनिधित्वको आधारमा हुने व्यवस्था धारा ६३(३) को खण्ड (क) र (ख) पठनबाट देखिन्छ । तथापि संविधान सभामा नितान्त राजनैतिक प्रतिस्पर्धाकै आधारमा मात्रै प्रतिनिधित्व गर्न पाइन्छ वा पर्छ भन्ने कुरा भने सही देखिँदैन । संविधान राज्यको समग्र राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक पहलूहरु प्रतिबिम्बित हुने बहुआयामिक लिखत भएकोले राजनैतिक वर्गको प्रतिनिधित्व मात्रको आधारमा संविधान सभा सही अर्थमा पूर्ण हुन्छ भनी मान्न र त्यसरी बनाएको संविधानले समाजको विविध र व्यापक अनुभवहरुको सही प्रतिनिधित्व गर्न सक्दछ भनी मान्न सकिँदैन । संविधान निर्माताले राजनैतिक क्षेत्रको अतिरिक्त राष्ट्रिय जीवनका विभिन्न क्षेत्रहरुको अनुभवहरुबाट प्राप्त हुन सक्ने लाभ संविधान सभालाई संविधान निर्माणको सिलसिलामा प्राप्त हुन सकोस् र राष्ट्रको विविध क्षेत्रको आवश्यकताहरुलाई यथार्थ रूपमा प्रकट गर्ने र सम्बोधन गर्न सकोस् भन्ने उद्देश्यले उपरोक्त खण्ड (ग) को व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

यसरी हेरेमा उपरोक्त खण्ड (ग) ले संविधान सभामा निर्वाचनद्वारा गरिएको प्रतिनिधित्वको प्रकृति, क्षेत्र, जनसरोकारको अवस्थालाई विचार गरी त्यसमा प्रतिनिधित्व हुन नसकेको वर्ग, क्षेत्र र जनसंख्याको अवस्था हेरी त्यस्तो अभाव वा अनुपस्थितिको क्षतिपूर्ति गर्ने एवं संविधान सभालाई नेपाली जीवनको समष्टिगत प्रतिनिधि संस्थाको रूप प्रदान गर्ने हिसाबले अवशिष्ट उपायको रूपमा उपधारा ३ को (ग) को संरचना भएको देखिन्छ । यो विशेष प्रतिनिधित्वको क्षेत्र भएकोले खण्ड (क) र (ख) को प्रकृयाबाट कार्यान्वयनलाई लाभान्वित हुने राजनैतिक प्रतिस्पर्धीहरुको प्रत्यक्ष वा परोक्ष नियन्त्रणबाट खण्ड(ग) का टाढा राख्ने प्रयोजन स्पष्ट रूपमा बुझ्न सकिन्छ । अर्को शब्दमा उक्त उपधारा (३) को खण्ड (क) र (ख) को उपभोग गर्ने जुन वर्ग छ तिनकै हितको निरन्तरताको रूपमा खण्ड (ग) लाई पनि

हेनें हो भने खण्ड (ग) मा उल्लेखित सीट संख्या समेत खण्ड (क) र (ख) भित्रै समावेश गर्ने व्यवस्था गर्न नसक्ने देखिँदैन । तसर्थ खण्ड (क) र (ख) को निरन्तरताको रूपमा खण्ड (ग) लाई किमार्थ लिन सक्ने देखिँदैन ।

”राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका विशिष्ट व्यक्तिहरु र खण्ड (क) र (ख) बमोजिमको निर्वाचनबाट प्रतिनिधित्व हुन नसकेका आदिवासी जनजाति मध्येबाट सहमतिका आधारमा मन्त्रपरिषद्बाट मनोनयन हुने २६ जना सदस्य” व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

उक्त व्यवस्था अन्तर्गत सक्रिय दलगत राजनीतिमा लागेका र संविधान सभाको निर्वाचनमा भाग लिई पराजित भएका व्यक्तिहरु नै दलीय भागबण्डाका आधारमा मनोनीत हुने सम्भावनालाई औल्याएर निवेदकले त्यस्तो हुन नदिने प्रयोजनका लागि उत्प्रेषण, परमादेश र प्रतिषेध समेतको आदेश माग गरेको देखिन्छ ।

यस सम्बन्धमा विपक्षी प्रधानमन्त्री एवं मन्त्रपरिषद्को कार्यालयलाई लिखित जवाफ दिने अवसर दिइएको भए पनि धारा ६३(३) (ग) अन्तर्गत मनोनयन गर्ने कार्य प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको नभएकोले विपक्षी बनाउन नपर्ने निकायलाई विपक्षी बनाएको भन्दै निवेदकले उठाएको प्रश्नहरुको सम्बन्धमा जवाफै नदिई लिखित जवाफ पठाएको देखिन्छ । मन्त्रपरिषद् अन्तर्गत नै प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय रहेको र उक्त कार्यालय कुनै स्वतन्त्र वा स्वायत्त संस्था नभएकोले धारा ६३(३) (ग) को व्याख्याको सम्बन्धमा पर्न आएको निवेदनमा उठाइएका गम्भीर प्रश्नहरुको हकमा आफ्नो जो भएको तर्क, व्याख्या र विश्लेषण सहित जवाफ दिनु पर्नेमा मन्त्रपरिषद्को प्रतिनिधित्व गरी प्रतिवाद गर्ने मौकालाई उक्त प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयले नियतवश परित्याग गरेको र प्राविधिक प्रकृतिको लिखित जवाफ पठाएको देखिन्छ । यसबाट विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयले निवेदकले जनाए भै धारा (६३) (३) (ग) को गलत व्याख्या गरी जुन ढंगले मनोनयन हुने आशंका देखाएको हो, त्यस्को खण्डन हुन

सकेन, विवादित धारा ६३ (३) (ग) को सम्बन्धमा आफ्नो व्याख्या प्रस्तुत गर्न सकेको पनि पाइएन ।

निवेदकले र निजको तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीहरूले विगत संविधान सभामा उक्त उपधारा (३) को खण्ड (ग) अन्तर्गत मन्त्रिपरिषद्दे मिति २०६५।३।२० मा निर्णय गरी मनोनीत गर्दाको अवस्थामा अन्तरिम संविधानको धारा ६३ (३)(ग) को उल्लेखसम्म गरी उक्त खण्ड (ग) मा उल्लेखित राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण योगदान दिएका विशिष्ट व्यक्ति कसरी देखिएको हो ? सो को कुनै आधार र कारण स्पष्ट नगरी गोश्वारा रूपमा मनोनयन गरेको, राजनीतिक दलसँग सम्बद्ध एवं संविधान सभाको निर्वाचनमा भाग लिई असफल भएकाहरु समेत मनोनयन गरेको, राष्ट्रिय जीवनमा योगदान दिएका व्यक्तिहरु मध्येबाट को व्यक्ति हो, उपधारा (३) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिमको निर्वाचनमा प्रतिनिधित्व नभएका आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्वको विचारै नगरेको जस्ता प्रश्नहरु उठाएको पाईन्छ, र सोही प्रक्रियाको पुनरावृत्ति हुने आशंका देखाई निवेदकले अदालतमा प्रवेश गरेको देखिन्छ ।

हुनत विगत संविधान सभाको सम्बन्धमा उपधारा (३) को खण्ड (ग) बमोजिम मन्त्रिपरिषद्दे गरेको मनोनयनको वैधताको सम्बन्धमा अहिले उक्त संविधान सभाको लागि सम्पन्न दोश्रो निर्वाचनको सम्बन्धमा पुनरावलोकन गर्ने प्रश्न उपस्थित छैन तथापि विगतमा जुन प्रक्रिया अवलम्बन भएको थियो, त्यसको पुनरावृत्ति हुनु हुँदैन र संविधानको प्रावधानको सही व्याख्या गरी सही प्रक्रियाबाट मनोनयन हुनु पर्दछ भन्ने दृष्टिकोणले विगतका अनुभवलाई स्मरणमा लिन अस्वाभाविक र अनुचित हुने देखिदैन । विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालयले आफ्नो व्याख्या र भनाई अहिले लिखित जवाफ मार्फत नदिएको कारणले पनि निवेदकले गरे जस्तो आशंकाको स्थितिलाई ठाउँ दिएको छैन भन्न पनि मिल्दैन ।

वास्तवमा खण्ड (ग) को प्रावधानबाट दुई वर्गको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न खोजेको देखिन्छ । (१) एउटा निर्वाचन मार्फत प्रतिस्पर्धात्मक अभ्यास नगरेको तर अन्य क्षेत्रबाट राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण योगदान दिएका र त्यसै आधारमा विशिष्ट व्यक्तिको पहिचान बनाएका र (२) वर्ग, दोस्रो निर्वाचन प्रक्रियामा भाग लिएको वा नलिएको भए पनि संविधान सभामा प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्न नसकेका आदिवासी, जनजातिहरु ।

पहिलो वर्गको राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको विशिष्ट व्यक्तिहरु को हुन ? राष्ट्रिय जीवनमा योगदान दिएको भई संविधान सभामा प्रतिनिधित्व हुन नसकेको क्षेत्र कुन हो ? त्यसमध्ये संविधानसभाबाट संविधान निर्माण गर्ने प्रयोजनका लागि आवश्यक ठानिएका क्षेत्र र सो को प्रतिनिधित्व गर्न सक्ने व्यक्ति को हो ? यी कुराहरुको खोजबीन गर्ने कार्य मौलिक रूपले संविधान बमोजिम मन्त्रपरिषद्कै हो । तर सो कार्य नित्यान्त स्वविवेकको कुरा नभई संविधानको अक्षर र भावनाको अधिनमा रहने कुरा स्पष्ट छ । संविधान सभाको लागि निर्वाचनको प्रक्रियाद्वारा समेत पूर्ति हुन नसकेको र प्रतिनिधित्व गराउन आवश्यक देखिएको क्षेत्र एवं व्यक्तिहरुको प्रतिनिधित्व गराउने प्रयोजनको लागि संविधानले गरेको यस्तो विशिष्ट व्यवस्थालाई समेत अतिशय दलीय स्वार्थ समायोजन वा राजनीतिकरण गर्ने गरियो भने जुन प्रयोजनका लागि उक्त धारा ६३ (३) (ग) को विशिष्ट व्यवस्था हो, त्यसको प्रयोजन नै समाप्त हुन जान्छ । त्यसो गर्नु संविधानको मनशाय र भावना विपरीत खेलवाड गर्ने आपत्तिजनक कार्य हुन जान्छ । त्यसो हुनाले उपरोक्त धारा बमोजिम मनोनयन गर्दा राष्ट्रिय जीवनको सही पहिचान, राष्ट्रिय जीवनमा योगदान दिएको कुराको मूल्यांकन र सो आधारमा हासिल गरेको विशिष्ट पहिचान गर्ने कुरालाई मन्त्रपरिषद्ले गम्भीरता एवं इमान्दारी पूर्वक व्यवस्थित ढंगले विचार गरी निर्वहन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

संविधान निर्माण गर्ने एकमात्र उद्देश्यले गठित सो संवैधानिक निकाय भएको र धारा ६३ को उपधारा (३) को (क) र (ख) को पद्धतिद्वारा निर्वाचन वा राजनीतिक दलको मनोनयनमा समेत नपरेको आदिवासी जनजाति मध्येका समुहको पनि संविधान निर्माण प्रक्रियामा आफ्नो सहभागिता वा अपनत्व महसुस गर्न सकोस् भन्ने उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको निहित प्रयोजन मात्र रहेको छ । यस्तो समूहका व्यक्तिहरु राजनीतिक दल वा संगठनको सदस्य नहुन पनि सक्छ, तर सकभर तटस्थ, स्वतन्त्र र आफ्नो विषयमा विशिष्टकृत ज्ञान, अनुभव रहेको हुनुपर्छ । संविधान सभामा रहेको राजनैतिक दलका प्रतिनिधीहरु वीचको राजनीतिक प्रतिस्पर्धालाई साम्य पार्ने, मध्यस्थता गर्न सक्ने र तटस्थ र स्वतन्त्र विचार र प्रयासद्वारा संविधान निर्माणमा सहजता ल्याउने उद्देश्य निहित रहेको छ ।

एउटा राष्ट्र भित्र राष्ट्रिय जीवनका अनेकन ज्ञान विज्ञान र अनुभवहरूका फाँट हुन्छन् र हरेकले राष्ट्रको छवि उज्यालो बनाउन र आफ्नो ज्ञान विज्ञान, कर्म र व्यवहारबाट विभिन्न रूपमा देश र जनताको सेवा गरेको हुन सक्तछ । राजनीतिकर्मीहरू आफ्नो सेवा र प्रतिस्पर्धाबाट शासकीय प्रक्रियामा सहभागी भई नै रहेका हुन्छन् । त्यसबाट पनि राष्ट्र सेवा भई नै रहेको हुन्छ । त्यसदेखि बाहेकका राष्ट्रका विभिन्न ज्ञान विज्ञान, कर्म र व्यवहारका फाँटमा काम गर्नेहरूले पनि दिई रहेको वा दिन सक्ने योगदानलाई मध्यनजर राखेर संविधान सभालाई सुसम्पन्न बनाउने र सर्वस्वीकार्य संविधान बनाई जारी गर्नमा मद्दत गर्ने हिसाबले त्यस्तो वर्गको पनि सहभागिता सुनिश्चित गर्न धारा ६३(३) (ग) को व्यवस्था भएको हो । त्यसले राजनीतिक दलहरूसंग आबद्ध भई निर्वाचनको अभ्यासमा संलग्न भई लाभांवित भएका व्यक्तिहरू बाहेकका अन्य क्षेत्रबाट राष्ट्रिय जीवनमा योगदान दिएका व्यक्तिहरूको योगदानलाई कम आकलन गरी उक्त प्रावधानको कार्यान्वयनमा समेत अतिशय राजनीतिक क्षेत्रको हस्तक्षेप गर्ने वा गर्न दिनु उचित र स्वभाविक देखिन आउँदैन ।

हरेक राष्ट्रको आफ्नो इतिहास, परम्परा र संस्कृति हुन्छ । राष्ट्रको भूगोल र श्रोत साधनको योगदान हुन्छ । त्यसैले इतिहास, संस्कृति, कला, साहित्य, कानून, उद्योग, वाणिज्य, अर्थशास्त्र, सूचना एवं सञ्चार, नागरिक समाज, शिक्षा, समाज सेवा, प्रशासन, मनोरञ्जन, खेलकुद, पर्वतारोहण र यस्तै अन्य कतिपय महत्वपूर्ण क्षेत्रहरू राष्ट्रिय जीवनका अभिन्न अंग हुन् र यी कुनै पनि क्षेत्रबाट योगदान दिई विशिष्ट व्यक्तित्व हासिल गरेको छ, वा तिनबाट जनता र राष्ट्रले कुनै रूपमा लाभ हासिल गरेको छ, र ती अनुभवहरू पनि संविधान निर्माणको क्रममा सान्दर्भिक र आवश्यक देखिन्छन भनी तिनको समावेशीतालाई नै केन्द्रित गरेर धारा ६३ (३) (ग) को प्रयोजनको लागि मनोनयन गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

मुख्य कुरा के हो भने- मन्त्रपरिषदले उपरोक्त प्रयोजनका लागि विचार गर्दा सर्वप्रथम आफू समक्ष राष्ट्रिय जीवनका विभिन्न आयामहरूमा योगदान दिएका विविध व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा पर्याप्त सूचना संकलन गरी संग्रह गर्ने गर्नु पर्दछ र मनोनयनको निर्णय गर्दा राष्ट्रिय जीवनको कुन फाँटको कस्तो योगदान दिएको भई मनोनयन गर्नु परेको हो सो को मूल्यांकन गर्नु पर्ने हुन्छ । सो केही नगरी कानूनको धारासम्म उल्लेख गरी वा नगरी नितान्त मनोगत आधारमा मनोनयन गरिन्छ भने त्यसले पारदर्शिता जस्तो सुशासनको महत्वपूर्ण तत्वको अभाव

दर्शाउँछ र स्वेच्छाचारिता भल्काउँछ । यस्तो प्रक्रिया र कार्य शैलीले धारा ६३ (३) (ग)को सही कार्यान्वयन गर्न सक्दैन ।

धारा ६३ (३) (ग) बमोजिम तोकिएको २६ सीट मध्ये मनोनयन गर्दा राष्ट्रिय जीवनमा महत्वपूर्ण योगदान दिएका विशिष्ट व्यक्तिहरु मध्ये कतिजना मनोनयन गर्ने हो र निर्वाचनद्वारा प्रतिनिधित्व नभएका वा हुन नसकेका आदिवासी जनजाति मध्ये कति मात्र मनोनयन गर्ने भन्ने कुरा उक्त खण्ड (ग) मा खास केही उल्लेख नभएको देखिन्छ । यस सम्बन्धमा संविधान सभाको निर्वाचनबाट प्रतिनिधित्व गर्दा जनसंख्या, भुगोल, जनजाति, विभिन्न क्षेत्रका विशिष्ट योगदान दिएका व्यक्तिहरु समेतको उपस्थितिको विश्लेषण गरी संविधान सभालाई बढी पूर्ण बनाउने हिसाबले त्यहाँ प्रतिनिधित्व नभएका राष्ट्रिय जीवनका विभिन्न आयाम एवं जनजातिहरु मध्ये जुन वर्गको हकमा मनोनयन गर्नु बढी सम न्यायिक हुन्छ, ऐतिहासिक हिसाबले पछि पारिएको वा भेदभाव गरिएको वर्ग भए त्यस्तो वर्गको आवश्यकता र उपयुक्तता समेत विचार गरी कारण खुलाई मन्त्रपरिषद्ले निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त खण्ड (ग) मा उल्लेखित क्षेत्र मध्ये मनोनयन हुने सदस्य संख्याको पूर्व निर्धारण नहुनुको अर्थ कुनै एक क्षेत्रबाट मात्रै मनोनयन गरी अरुको हकमा उपेक्षा गरे पनि हुने गरी बुझ्न पनि हुँदैन ।

संविधानले मन्त्रपरिषद्लाई धारा ६३ (३) (ग) अन्तर्गत संविधान सभाको लागि सदस्य मनोनयन गर्ने कार्य अत्यन्त विशिष्ट प्रकृतिको जिम्मेवारी सुम्पेको छ । यसबाट संविधान सभालाई आवश्यक विशेषज्ञता वा विशेष अनुभवबाट सुसज्जित हुने एवं विद्यमान अभाव हटाउने महत्वपूर्ण अवसर मिल्ने देखिन्छ । संविधान सभालाई नै अपूर्णताबाट पूर्णता तर्फ लैजान सघाउने हिसाबले राखिएको यस्तो विशेष व्यवस्थालाई राजनीतिक शक्ति समीकरणमा तालमेल र दलगत सिमित स्वार्थको विषय बनाउन कदाचित् मिल्दैन । र राजनीतिक भागवण्डाबाट माथि उठेर संविधान निर्माणको अभीष्ट साध्य गर्ने कुरामा मनन गर्नु विशेष जरुरी देखिन्छ ।

उपरोक्त विश्लेषणको आधारमा संविधान सभाको दोश्रो निर्वाचन भएको ६ महिना व्यतीत भई सक्दा पनि अन्तरिम संविधानको धारा ६३ (३) को खण्ड (ग) बमोजिम राष्ट्रिय जीवनमा योगदान दिएका विशिष्ट व्यक्तिहरु मध्येबाट र निर्वाचनबाट समेत संविधान सभामा प्रतिनिधित्व हुन नसकेका आदिवासी जनजाति मध्येबाट मनोनीत गर्नु पर्ने सदस्यहरुको मनोनयन नगरी अपूर्ण रुपमा संविधान सभाको कार्य सम्पादन गर्नु गराउनु संविधान सम्मत मान्न सकिने देखिदैन ।

यस्तो स्थिति अब कुनै पनि बहानामा कुनै हदसम्म पनि लम्ब्याउन उचित देखिदैन । तसर्थ संविधानको अधीनमा रही अब १५ दिन भित्र उक्त धारा बमोजिमको संवैधानिक दायित्व पूरा गरी मनोनयन गर्नु भनी विपक्षी मन्त्रिपरिषद्को नाउँमा प्रधान मन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय मार्फत परमादेश जारी गरी पठाउने ठहर्छ ।

उक्त धारा ६३ (३) को खण्ड (ग) बमोजिम मनोनयन सम्बन्धी निर्णय गर्दा मनोनीत हुने व्यक्तिले राष्ट्रिय जीवनमा के कुन क्षेत्रबाट के कस्तो विशिष्ट योगदान दिएको भई मनोनयन गरेको हो सो को आधार खुलाउनु सार्वजनिक प्रकृतिको र संवैधानिक निर्णयको लागि जरुरी देखिएकोले उपर्युक्त प्रक्रिया र शर्त पूरा नगरी मनोनयन नगर्नु नगराउनु र उक्त धारा तथा माथि विश्लेषण गरिए अनुसार ६३ (३) को खण्ड (ग) बमोजिम मनोनयन गर्दा उपधारा (३) को खण्ड (क) र (ख) अन्तर्गत निर्वाचनको प्रक्रियामा उम्मेदवार भई सामेल भई सकेको राजनैतिक दलसंग आबद्ध व्यक्ति बाहेकलाई तथा उपधारा (३)को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम निर्वाचनबाट प्रतिनिधित्व हुन नसकेको आदिवासी जनजाति मध्येबाट बाहेक अन्यलाई मनोनयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीको नाममा प्रतिषेधको आदेश जारी हुने ठहर्छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ६३ को उपधारा (३) को खण्ड (ग) अन्तर्गत मनोनीतहुने सदस्यहरु उपरोक्त धाराको उपधारा (३) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम निर्वाचीत भएको दलीय राजनीतिक प्रतिनिधिहरु भन्दा फरक र विशिष्ट भई स्वतन्त्र प्रकृतिको देखिएकोले निजहरुलाई संविधान सभाको बैठकहरुमा आफ्नो विवेक अनुसार काम गर्न दिनुपर्ने हुँनाले तदनुकुलको छुट्टै कार्य कक्ष वा बस्ने व्यवस्था मिलाउनु र सो प्रयोजनका लागि उपयुक्त रुपमा संविधान सभाको कार्य सञ्चालन विधिमा आवश्यकतानुसार सम्बोधन गर्नु वाञ्छनीय भएकोले आवश्यक व्यवस्थाका लागि संविधान सभा सचिवालयको ध्यानाकर्षण गराउन उपयुक्त देखिन्छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत विपक्षी लगायत सम्बन्धित निकायलाई दिनु ।

न्यायाधीश

न्यायाधीश

इति सम्वत् २०७१ साल बैशाख २९ गते रोज २ शुभम्..... ।